

Historiografija i pitanje karaktera rata u Bosni i Hercegovini 1992–1995.¹

Mesud Šadinlija

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu
mesud.sadinlija@gmail.com

Sažetak: Autor se bavi pristupima i rezultatima istraživanja fenomena agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u toku 1992–1995. godine, njegovim razumijevanjem i upotrebom u diskursu historijske nauke, kao i u različitim javnim diskursima u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj, odnosno unutar bosanskohercegovačkog, srpskog i hrvatskog identitetskog okvira.

Cljučne riječi: historiografija, agresija, Bosna i Hercegovina, identitet, kultura sjećanja

Savremena definicija agresije u međunarodnom pravu data je Rezolucijom broj 3314 Generalne skupštine UN-a od 14. decembra 1974. godine i podrazumijeva “upotrebu oružane sile jedne države protiv suvereniteta, teritorijalne cjelokupnosti ili političke nezavisnosti druge države, odnosno na bilo koji drugi način koji nije u saglasnosti sa Poveljom UN-a”. Pri tome se pod pojmom “država” podrazumijeva svaka država bez obzira na to da li je članica UN-a, pa i to da ovaj pojam obuhvata i “više država”, odnosno da agresiju u njenom izvornom značenju može izvršiti i više država istovremeno.² Akti koji čine agresiju po ovoj definiciji su: a) invazija ili napad oružanim snagama na teritoriju druge države, uključujući svaku vojnu okupaciju ili pripojenje teritorija druge države upotrebom sile; b) bombardovanje ili upotreba bilo koje vrste oružja protiv teritorije druge države; c) blokada luka ili obala druge države oružanim snagama; d) napad oružanim snagama na kopnene, vazdušne ili pomorske snage ili na civilno vazduhoplovstvo druge države; e) upotreba

¹ Osnovu na kojoj je, dogradnjom i proširenjem teksta i odgovarajućeg naučnog aparata, nastao ovaj rad predstavlja izlaganje autora na temu “Bosna i Hercegovina od 1992. do 1995.”, na okruglom stolu održanom u Sarajevu 22. novembra 2017. u organizaciji Instituta za historiju.

² Simović i Simović, 2013: 173.

oružanih snaga jedne države, koje su na području druge države smještene uz njen pristanak, suprotno uslovima međusobnog sporazuma; f) postupak države kojim ona dopušta da njen teritorij, koji je stavila na korištenje drugoj državi, ta druga država upotrijebi za agresiju protiv treće; g) upućivanje od države ili u njezino ime bilo kakvih jedinica (oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnih snaga) koje protiv druge države preduzimaju djela koja odgovaraju prethodno nabrojanim aktima agresije. Vijeće sigurnosti UN-a ima kompetencije da može utvrditi i neki drugi čin kao akt oružane agresije.³

Utvrđivanje postojanja krivičnog djela oružane agresije je pravno složeno pitanje, jer se samo djelo nužno vrši uz svestrano korištenje državne moći u svakoj od svojih faza, od kojih se u teoriji izdvajaju četiri: podsticanje, planiranje, priprema i izvršenje agresije. Osim pravne složenosti, priroda problema je takva da rasprava o agresiji nikada nije samo pravno nego i prvorazredno političko pitanje.⁴ U postkonfliktnim društvima, čije države su bile moguće žrtve ili izvršioци oružane agresije, cijelo pitanje postaje mnogostruko složenije.

U tekstu objavljenom 1998. pod naslovom “Agresija na Bosnu i Hercegovinu i historijska nauka”, ugledni bosanskohercegovački historičar akademik Enver Redžić (1915–2009) ovaj odnos je definisao na nekoliko međusobno povezanih nivoa. Polazeći od toga da su u pripremanju agresije izvršene 1992. važnu ulogu imali historičari, da su neki od njih sa svojim tezama bili njena intelektualna prethodnica, njen *spiritus agens*, utvrdio je da se pravi motiv i smisao agresije otkrivao u osvajanju i anektiranju “istorijskih srpskih”, odnosno “hrvatskih teritorija”, što bi značilo konačnu teritorijalno-političku likvidaciju Bosne i Hercegovine. U vezi s tim, sljedeći bitan nivo posmatranog odnosa generiran je činjenicom da Bosna i Hercegovina “za vrijeme gotovo polustoljetnog postojanja Republike” nije dobila naučnu sintezu svoje historije, što je akademik ocijenio duhovnim samorazoružanjem. Kao bitan aspekt odbrane od agresije, naznačio je i odbranu zemlje naučno utvrđenom i provjerenom historijskom istinom o njenoj prošlosti.⁵

Kako je nepostojanje historije Bosne i Hercegovine i nakon rata ostalo objektivni saveznik destrukcije njenog povijesnog integriteta, Redžić je odveć

³ HE, 1999.

⁴ Omerspahić, 2009: 137-138, 142.

⁵ Redžić je iz ratne produkcije kao značajan naučni doprinos izdvajao djela: Lovrenović i Imamović, 1992, i vlastitu knjigu: Redžić, 1993, zatim Tepić i Džanić 1994, kao i Fine i Donia, 1995. Kao doprinos naučne historiografije odbrani od agresije označena su i ratna izdanja knjiga: Babić, 1995, i Šunjić, 1996. (Redžić, 1998).

optimistično cijenio da je naša historijska nauka na tadašnjem razvojnom stepenu bila sposobna i kadrovski kapacitirana da “stvari sintetičko naučno djelo o historiji Bosne i Hercegovine i tako, autentičnim, izvornim naučnim doprinosom na najbolji način prokrči put reintegraciji zemlje”. Taj društveni i naučni zadatak naznačio je kao apsolutni prioritet i odveć pesimistično nagovijestio da ne možemo čekati još najmanje četvrt stoljeća na dolazak nove generacije historičara.⁶

Lahko je primijetiti da je akademik Redžić sam pojam agresije na Bosnu i Hercegovinu koristio bez trunke zadržke u pogledu njegove primjerenosti, značenja i krajnjeg cilja. Značajan broj današnjih “kvalifikovanih” čitalaca historiografije u Bosni i Hercegovini, u koje uz profesionalne historičare treba ubrojiti i različite profile intelektualaca zainteresovanih za interpretaciju nedavne prošlosti, takve bi stavove, ako bi ih lišili znanja o identitetu autora, ocijenili monoperspektivnim, isključivo bošnjačkim narativom, te vjerovatno i rigidnim, nacionalističkim i slično. Apsurd ove oportune površnosti ogleda se i u tome da je sam Redžić u okviru navedenog teksta, ne nalazeći nikakvu kontradiktornost između historijske stvarnosti agresije i nade u bolju budućnost bosanskohercegovačkog društva, negativno ocijenio tendencije tokova historiografije u nacionalnim koritima, a kao ličnost, cijelom svojom biografijom, društveno-političkim angažmanom i naučnim opusom, bio je potpuni antipod bilo kojem tipu bošnjačkog nacionaliste.

Ovo nas dovodi do pitanja da li je i u kojim pravcima pomicala skala vrijednosnih sudova o događajima iz naše nedavne prošlosti, prvenstveno onih koji su vezani za ocjene karaktera rata vođenog od 1992. do 1995. godine? Pitanje i naš pokušaj odgovora odnosi se u prvom planu na onaj segment historiografije, i uopće javnosti, koji Bosnu i Hercegovinu prihvata kao svoj identitetski okvir, uključujući bošnjački identitet, a ne isključujući druge identitete u tom okviru.

Osim procesa oblikovanih unutarnjom dinamikom i logikom vlastitog razvoja, historijska nauka i njeni akteri, kao integralni dio društva, bili su i dio razvoja širih društvenih odnosa i podložni njihovim uticajima i trendovima. Zaživljavanje vašingtonsko-dejtonske ustavne strukture države i njom proizvedeni izvanrazumni politički i društveni odnosi i institucije, zatim uticaji međunarodnih organizacija na implementaciju mirovnog sporazuma i njihov sveobuhvatan angažman na modeliranju postkonfliktnog društva te uticaji širih globalizacijskih trendova, neki su od faktora koji su bitno uticali na uslove,

⁶ *Ibid.*

forme i pravce razvoja bosanskohercegovačkog društva i unutar njega historijske nauke. U decenijama u kojima se ona i sama oporavljala od posljedica rata i vodila borbu za potvrdu vlastitog mjesta i značaja u društvu, što je borba s još uvijek neizvjesnim ishodom, posebno izražen uticaj navedenih faktora bio je u pogledu odnosa historiografije prema temama vezanim za agresiju na Bosnu i Hercegovinu i njene posljedice. Značaj ovog pitanja proisticao je, i još uvijek proističe, s jedne strane iz postavljenog visokog prioriteta stvaranja pretpostavki za modeliranje procesa takozvanog pomirenja naroda, i s druge strane iz evidentnih i stalnih nastojanja da se revizijom ocjena karaktera tog rata i relativizacijom njegovih posljedica stvore osnove za prekompoziciju političkih odnosa na Balkanu u kontekstu dinamičnih globalnih geopolitičkih promjena. Notorna je činjenice da takva nastojanja najteže posljedice imaju po najslabiju kariku u lancu, u kojoj uloži među balkanskim akterima uopće nije teško identifikovati Bosnu i Hercegovinu.

Historiografski radovi nastali tokom rata i u prvim godinama nakon uspostavljanja mira donijeli su ocjenu njegovog karaktera kao agresije na Bosnu i Hercegovinu od strane susjednih država Srbije i Crne Gore (SR Jugoslavije) s jedne strane, i Hrvatske s druge strane, što je u to vrijeme bila široko prihvaćena interpretacija.⁷ I rani historiografski radovi domaćih autora koji su se bavili temom agresije, kao i tekstovi jednog broja bosanskohercegovačkih intelektualaca koji nisu bili profesionalni historičari, ali su se bavili ovim fenomenom, jednim dijelom napisani na javno dostupnom, a drugim dijelom na materijalu prikupljenom ili nastalom u radu državnih organa Bosne i Hercegovine, bili su u izvjesnoj mjeri na metodologiji historijske nauke zasnovan izraz javnog mnijenja i predmet, s obzirom na okolnosti razumljivih, tendencija stvaranja “zvanične” verzije događaja. Široko postavljena konstrukcija koja je vrednovala historijske procese i njihove aktere isključivo u odnosu prema formalnom suverenitetu Bosne i Hercegovine, što samo po sebi nije pogrešno, pri tome manje-više korektno utvrđujući historijske

⁷ Od posebnog značaja u ovoj kategoriji su evropski i američki autori, poput Noela Malcolma, Johna Finea, Roberta Donic, Roya Gutmana, Normana Cigara, Michaela Sellsa, Philipa Cohena i drugih. Njihovi radovi, koji su se počeli pojavljivati još u ranoj fazi agresije, imali su širokog odjeka i uticali su na percepciju smisla bosanskohercegovačkih ratnih strahota u svjetskoj javnosti. To ih i u trećoj deceniji od okončanja rata i dalje čini izazovnom metom za napade i osporavanja u pokušajima revizije ocjene karaktera rata u Bosni i Hercegovini. Ilustrativan je primjer u: Bakić, 2011. Sličan stav prema radovima navedenih i nekih drugih autora, svrstavajući ih u “navodno neutralne tumače prošlosti”, iskazao je i Davor Marijan (2018). Za razliku od njihovih zaključaka, Marijan daje značaj autorima poput Francuza Xaviera Bougarela koji, otvarajući pitanje da li je međunarodno pravo, u kontekstu nasilnog redefinisavanja državnih činjenica i legitimiteta, dovoljno da utvrdi prirodu agresije i identitet agresora, otvara i široke mogućnosti za reinterpretaciju poznatih događaja i redefinisanje ocjena karaktera rata u Bosni i Hercegovini (Bugarel, 2004).

činjenice koje je selektirala, imala je za rezultat pojednostavljenu interpretaciju u kojoj su pozicije i linije razlikovanja između agresora i branilaca, zločinaca i žrtava, uvijek jasne i neprelazne. Prostor za dalja istraživanja otvaran je prvenstveno u pravcu utvrđivanja težine posljedica agresije i počinjenih zločina te utvrđivanja odgovornosti. Pri tome, naravno, treba imati u vidu da istraživanje posljedica rata, razmjera zločina i odgovornosti za njih, suštinski nije odvojivo od pitanja karaktera rata.⁸

Profesionalna historiografija u Bosni i Hercegovini nije se dugo zadržala na ovom stadiju odnosa prema fenomenu agresije. Unatoč svim svojim protivrječnostima uspjela je unutrašnjom razvojnom putanjom ostvariti određeni pomak prema tendencijama kritičkog preispitivanja, za šta su rane pretpostavke stvorene dostupnošću značajnih fondova arhivske građe u funkciji rada međunarodnih i nacionalnih sudskih instanci, kao i objavljivanjem drugih značajnih historijskih izvora. Na napuštenim pozicijama otvoren je prostor bujanju različitih formi popularne, nenaučne historiografije, čiji su akteri brojna i po karakterima i ambicijama heterogena skupina, od predanih entuzijasta i sanjara bolje prošlosti do vještih pragmatika i manipulatora različitih profila, sa formalnom intelektualnom i naučnom legitimacijom ili bez nje. I produkcija radova ove skupine, obimom impozantna, u pogledu strukture i kvaliteta je raznolika, od prigodnih i često ponavljanih kratkih radova u različitim web-formatima, do filmova i knjiga koje oponašaju naučnu historiografiju. Ako je i moguće uočiti neku njihovu generalnu tendenciju, onda bi to vjerovatno bilo nastojanje da se stalnim ponavljanjem u različitim varijacijama “zvanična” verzija prošlosti održi živom i proširi na što brojniju publiku.⁹ Ova tendencija, shodno heterogenosti protagonista, ne proističe samo iz unutrašnjeg dinamizma nacionalno-romantičarske i mitomanske faze promišljanja vlastite prošlosti, koju Bošnjaci kao narod evidentno još uvijek dosta intenzivno proživljavaju, već i iz agresivne prirode političkog marketinga, koji se njome nerijetko koristi, ili iz proste tržišne orijentacije ovakve djelatnosti, koja je također vrlo česta.

⁸ Kako s pravom primjećuje Jovo Bakić (2011: 412): “...ako se kaže da je negde počinjen genocid nad nekom nacijom u ime neke druge, onda se pitanje suštine rata ni ne postavlja, jer je sve unapred jasno.”

⁹ U uvodu jednog od uradaka takve vrste, njegov autor mr. Zijad Rujanac (2017: 1) (autor nije historičar po obrazovanju) definiše svoj rukopis kao “...izabrani skup značajnih historijskih činjenica iz tog perioda, uvezanih u jedan historijski slijed bitan za pravilno razumijevanje događaja iz perioda 1992.–1995. značajnih za opstojnost države Bosne i Hercegovine. Cilj ove knjige je da se ove činjenice prezentiraju i usvoje, kako naše nadolazeće generacije ne bi bile podvrgnute lažnoj i neistinitoj historiji tog perioda...” Autor u nastavku zaključuje, ma šta to značilo, da “naše nadolazeće generacije trebaju znati istinite historijske činjenice na kojima će se graditi kultura kolektivnog pamćenja”.

Opisani konglomerat može se podvesti pod fenomen koji se danas obično naziva kulturom sjećanja, što je zbirni pojam koji obuhvata sveukupnu nenaučnu javnu upotrebu prošlosti. Ovaj segment, uz neposredno historijsko (proživljeno) iskustvo i historijsku nauku, oblikuje historijsko pamćenje u savremenim društvima, pri čemu obično što je prošlost bliža, uticaj historijske nauke na njeno posredovanje biva sve manji. Posredovanje bliske prošlosti kroz pojavne oblike kulture sjećanja ogleda se i u njenoj svekolikoj demokratizaciji, izraženoj kako u porastu broja tvoraca sjećanja, uz brisanje bilo kakvih zahtjeva za formalnim obrazovanjem, naučnim referencama i mehanizmima evaluacije, tako i u širenju kruga njihovih konzumenata.¹⁰ Takva demokratizacija u pogledu uticaja na percepciju prošlosti širih društvenih slojeva nužno proizvodi dominaciju kulture sjećanja u odnosu na profesionalnu historiografiju.

Ovakve jasno uočljive karakteristike kada su u pitanju uticaji kulture sjećanja na sadržaj historijskog pamćenja po pitanju fenomena agresije i njenih posljedica uočavamo danas u Bosni i Hercegovini, ali i u njenom neposrednom okruženju. Historijsko pamćenje posmatranog fenomena u Hrvatskoj i Srbiji, odnosno unutar srpskog i hrvatskog identitetskog okvira koji, kao što je poznato, djelotvorno dosežu i unutar granica Bosne i Hercegovine,¹¹ jednako je podložno efektu demokratizacije kulture sjećanja, s tom razlikom da je, zbog konzistentnije državne strukture i snažnijih nacionalnih institucija, još podložnije uticajima “viših” interesa, koje artikulišu strukture vezane za državu i vlast.¹² Historiografija, ali i druge nauke koje se dotiču ovog fenomena u spomenutim identitetskim okvirima, u mjeri u kojoj se njime bave, uglavnom, i s rijetkim izuzecima, ne odstupaju od temeljnih postavki kulture sjećanja o pitanju karaktera rata u Bosni i Hercegovini.

U dominantnom srpskom diskursu rat se tumači kao unutrašnji sukob, kao građanski rat triju etničkih zajednica, u čijoj je osnovi borba za status republike nakon raspada Jugoslavije. Kako je sukob, po ovom tumačenju,

¹⁰ Što je prošlost bliža, to je uticaj različitih aktualnih društvenih i grupnih interesa u njenom posredovanju akutniji. Savremena kultura sjećanja je u velikoj mjeri birokratski i komercijalno organizovana i politički instrumentalizovana (Kuljić, 2004).

¹¹ Dario Nikić Čakar u tekstu objavljenom 2011. pod naslovom “HDZ Bosne i Hercegovine: nastanak, ustrojstvo i ideologija” tvrdi: “...za Hrvate u BiH nacionalna povijest ... nije bosanskohercegovačka, već hrvatska povijest; svojom pravom Domovinom oni nisu smatrali Bosnu i Hercegovinu, već Hrvatsku; sukladno tome, Domovinski rat nije bio isključivo rat u Bosni i Hercegovini, nego prvenstveno rat u Hrvatskoj i na hrvatskim povijesnim prostorima u Bosni i Hercegovini...” (prema: Kasapović, 2015: 49).

¹² “Homogenizacija sopstvenog naroda provodi se miloševićevskim i tuđmanovskim metodama grandioznog ispoljavanja sakralizacije sopstvene žrtve (da se razumijemo, ni bošnjačka politika nije imuna na ovo). Sveprisutna je dehumanizacija drugog (opet u najvećoj mjeri Bošnjaka) kroz poistovjećivanje s terorizmom, klanjem, drevnim neprijateljstvima.” (Hodžić, 2017)

počeo najprije unutar međunarodno priznate države Jugoslavije, imao je karakter građanskog rata, u kojem Jugoslavija nije mogla vršiti agresiju na samu sebe. Nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, sukob se odvijao unutar njenih granica, pa opet nije mogao biti ništa drugo do građanski rat. Aktivnosti preduzete na očuvanju Jugoslavije i uključenju svih Srba i teritorija na kojima su oni živjeli u njen sastav, smatraju se jednako legitimnim kao i odluke državnih organa i građana Hrvatske i Bosne i Hercegovine u pogledu državne samostalnosti. Iz ovih teza kao osnove izvodi se i dominantni narativ da Srbi nisu mogli biti agresori na sopstvenu državu, bilo da je riječ o Bosni i Hercegovini, bilo o Jugoslaviji, jer su obje konstitutivno bile definisane i kao srpske države.¹³ Očite pukotine koje zjape u ovom uproštenom tumačenju obično se pripisuju posljedicama pogrešnih razumijevanja stanja i odnosa usljed “velike demonizacije Srba i viktimizacije Bošnjaka” u široj i akademskoj javnosti Zapada.¹⁴

Hrvatski diskurs o karakteru rata počiva na referentnom okviru unutar kojeg nema podjele na sukobe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i u kojem se taj jedinstveni oružani sukob karakterizira kao agresija Srbije.¹⁵ Mada se ovaj vrlo jasan i dvobojan stav počinje raspadati po polovini svojih šavova već u tumačenju početne faze rata u Bosni i Hercegovini, u kojoj su implementirane sve iredentističke forme herceg-bosanske politike, a u interpretacijama prirode i toka sukoba Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) s Hrvatskom vojskom (HV) i Hrvatskim vijećem obrane (HVO) na teritoriji Bosne i Hercegovine postaje potpuno disfunkcionalan, unutar hrvatskog identitetskog okvira nije ponuđen model interpretacije koji bi mogao ublažiti očite strukturalne slabosti. Pristupi koji inače ozbiljno nastoje održati naučni diskurs na ovoj tački završavaju uglavnom u zamršenim konstrukcijama kojima se ne mogu objasniti suštinska pitanja.¹⁶ U varijantama koje dopu-

¹³ Kasapović, 2015: 48; Dašić, 2011; Antić i Kecmanović, 2016: 297-338.

¹⁴ Bakić, 2011: 343. Ovakvi pokušaji obično se uruše u vlastitim kontradiktornostima, kao u navedenom tekstu, u kojem se kao manipulacija zapadnih autora prepoznaje težnja da se “rat u BiH relativno izdvoji iz celokupnog sklopa zbivanja ... jer ovaj rat je bio treći po redu, posle ratova u Sloveniji i Hrvatskoj, a činjenica da su se u Hrvatskoj sukobljavali Hrvati i Srbi, dve nacije koje su najbrojnije u Jugoslaviji i koje u BiH, u kojoj nije postojalo nacionalno opredeljenje Bosanac, zajedno čine apsolutnu većinu stanovništva, sama po sebi čini rat u BiH i njen nestanak vrlo verovatnim, iako ne i neizbežnim, pošto to u prvom redu zavisi od volje velikih sila...” itd. Autor na ovom mjestu ne uočava da upravo apostrofiranjem šireg srpsko-hrvatskog konteksta kao ključnog za tumačenje rata u Bosni i Hercegovini upućuje na drugačiji zaključak o njegovom karakteru u odnosu na onaj koji sam sugerira.

¹⁵ Kasapović, 2015: 46-49.

¹⁶ Tako i kod hrvatskog vojnog historičara Davora Marijana (2004) nalazimo ovako vratolomnu konstrukciju: “Rat je počeo kao srpska agresija na Hrvatsku, koja je 1992. prenesena izravno protiv Hrvata i Muslimana u BiH, potom sukob Hrvata i Muslimana, što je najzamršenija faza rata (kada ratuju svi

štaju slobodniji odnos prema činjenicama i postupku njihovog utvrđivanja najčešći pristup sastoji se u relativiziranju glavnih tačaka na kojima je moguće ocijeniti ulogu hrvatske države i njenog političkog vrha u ratu u Bosni i Hercegovini, bilo da je u pitanju problemski kompleks funkcionalnosti srpsko-hrvatskog dogovora u Karađorđevu,¹⁷ ili predimenzioniranje vojne uloge HVO-a i minimiziranje značaja ARBiH,¹⁸ ili pokretanje pitanja agresije Bosne i Hercegovine na Hrvatsku, s obzirom na napade Jugoslovenske narodne armije (JNA) i srpskih snaga s njene teritorije,¹⁹ te naročito kroz relativizaciju legaliteta i legitimiteta državnih i vojnih struktura Republike Bosne i Hercegovine.²⁰ Na krajnjoj tački relativiziraju se svi aspekti vanjske

protiv svih) i svršio, odnosno bio prekinut od čimbenika izvana nakon rata Hrvata i Muslimana-Bošnjaka protiv Srba.” Ovaj autor je, nažalost, uzevši učešća u euforičnoj “kontra-UZP” intelektualnoj ofanzivi koja je s hrvatske strane pokrenuta nakon drugostepene presude ICTY-a Jadranku Prliću i ostalima izrečene krajem novembra 2017. godine, svoja razmišljanja o karakteru rata u Bosni i Hercegovini sveo na sljedeću konstrukciju: “rat u Bosni i Hercegovini sukob je triju konstitutivnih naroda za teritorij kojeg su Hrvati zahtijevali manje, Srbi znatno više, a Muslimani u cijelosti. U tom nastojanju pripadnici svih triju naroda počinili su zločine nad pripadnicima drugih dvaju naroda.” (Marijan, 2018: 8) Ovdje se historičar u ime “višeg interesa” povodi za nacionalno-političkim otklonom prema pitanju karaktera rata, pri čemu ga na istoj stranici teksta argumentira činjenicom da je do tog zaključka došao tako što je radeći kao arhivist u Središnjem vojnom arhivu MORH-a, a potom kao istraživač u Hrvatskom institutu za povijest “na projektima vezanim za Domovinski rat”, imao uvid u nepreglednu masu dokumenata od kojih se “znatan dio odnosi na rat u Bosni i Hercegovini”. Upravo to što se “znatan dio” dokumenata u arhivu MORH-a u Zagrebu odnosi na rat u Bosni i Hercegovini samo po sebi govori značajne stvari i o karakteru rata, i o ulozi Hrvatske u njemu.

¹⁷ Sadikovich, 2008; Lučić, 2013 i dr.

¹⁸ Ovo preferiranje značaja HVO-a uglavnom ima dalekosežniji cilj i obično služi za opravdavanje formiranja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, tezom da “tadašnja središnja bosanskohercegovačka vlast nije mogla zaštititi Hrvate od velikosrpske agresije” (Nazor, 2017: 351). Ova teza je naravno višestruko sporna, već i iz činjenice da je trećinu te središnje vlasti činio HDZ, pa bi logičkim slijedom takva tvrdnja imala dovesti do zaključka da je HDZ Hrvate odbranio od vlastite državne neefikasnosti u organima Bosne i Hercegovine formiranjem paradržave.

¹⁹ Marijan, 2004: 216.

²⁰ Mladen Ančić, pozivajući se na subjektivne i iz konteksta izvučene stavove Sefera Halilovića objavljene u njegovoj knjizi *Lukava strategija*, o ciljevima Patriotske lige (PL) definisanim kao “zaštita muslimanskog naroda”, za cijelu Armiju Republike Bosne i Hercegovine pogrešno tvrdi da je nastala isključivo iz PL-a, a samog Sefera Halilovića netačno proizvodi u njenog prvog zapovjednika, pa izvodi željeni zaključak da je i ARBiH bila nacionalna vojna organizacija Bošnjaka-Muslimana te da je njena nenacionalna nominacija bila stvar političke taktike, ili da je čak pokazatelj unitarističkih i redukcionističkih ambicija bošnjačkih političkih lidera za svodenje Bosne i Hercegovine isključivo na nacionalnu državu Bošnjaka (Ančić, 2004: 295). Ovaj primjer navodimo iscrpnije kao ilustrativan za situaciju u kojoj profesionalni historičar i naučnik, kakav Mladen Ančić u oblasti srednjovjekovne historije jeste, kad se u ime “višeg cilja” dohvati tematskog okvira i historijskog perioda kojim se inače profesionalno ne bavi, začas beznažno zapne u želatini prema historijskim činjenicama neobavezujućeg manira kulture sjećanja. ARBiH je nastala iz Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, koja je bila Ustavom SRBiH (sa svim elementima zaštite konstitutivnosti i ravnopravnosti naroda) definisana struktura odbrane, u čiji su sastav do polovine aprila 1992. integrisane sve iz nužde formirane nelegalne strukture, među kojima je bila i PL. Prvi zapovjednik TORBiH bio je pukovnik Hasan Efenđić, a ne Sefer Halilović. ARBiH je formirana transformacijom TORBiH, što je formalizirano aktom

agresije, čak i srpske agresije na jedinstveno posmatrani hrvatski državni i etnički prostor, i svode na tvrdnju da je to bio ponajprije građanski rat, a kao glavni argument se uvodi ocjena da se još uvijek ne može konsolidovati mir u Bosni i Hercegovini zato što je građanski karakter rata uništio krhku državu i razorio društvo.²¹

Spomenuti narativi kojima se iskazuje historijsko pamćenje karaktera rata, na čije oblikovanje u sva tri posmatrana identitetska okvira dominantno utiču živo neposredno intergeneracijsko historijsko iskustvo i sadržaji kulture sjećanja, međusobno se gotovo u potpunosti isključuju, osim djelomično hrvatskog i bosanskohercegovačkog narativa u pogledu jugoslovenske, odnosno srpske agresije. U kontekstu živosti takvog pamćenja i živih tendencija njegove političke upotrebe, o čemu je prethodno bilo riječi, ova činjenica generalno stvara probleme u međudržavnim odnosima. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, narativi sva tri identitetska okvira traže svoj prostor unutar istog državnog i približno istog društvenog okvira, što uglavnom vrlo efikasno obnavlja pretpostavke međusobnog sporenja i sukobljavanja pripadnika različitih etničkih grupa i sužava perspektive eventualne reintegracije bosanskohercegovačkog društva.

Kako je prethodno opisanim društvenim kretanjima objektivno postavljena u inferioran položaj u modeliranju historijskog pamćenja na temama agresije i njenih posljedica, historijska nauka u Bosni i Hercegovini još uvijek se traži i orijentiše u suženom prostoru koji joj je ostavljen. Njeni akteri, višemanje svjesni kontaminacijskog potencijala materije kojom se bave i stalne opasnosti od inercijske kompromitacije naučne utemeljenosti vlastitog pristupa u slučajevima eventualnog poklapanja rezultata njihovih istraživanja s dijelovima pojedinih identitetskih narativa historijskog pamćenja, u nastojanjima da izgrade održivu vlastitu poziciju u domenu kritičke historiografije reaguju dosta raznoliko i teško da je u tom pogledu moguće definisati njen *mainstream*.

Vidljive su novije tendencije koje temama vezanim za rat pristupaju otvorenije, uključujući i pitanja vezana za njegov karakter, kao i za uzroke, tok

Predsjedništva RBiH od 4. jula 1992. godine. O tome detaljnije u: Šadinlija, 2013. Prije toga čina, 26. juna 1992. Predsjedništvo je usvojilo *Platformu za djelovanje u ratnim uslovima*, kao temeljni politički akt koji je definisao političke ciljeve borbe u kojoj je bila angažovana ARBiH, i koja je u pogledu ustavnog uređenja definisala da je “Bosna i Hercegovina suverena i nezavisna država građana, konstitutivnih i ravnopravnih naroda, Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika ostalih naroda koji u njoj žive” (PRBiH, 1992). Primjera ovakvih polihistora čiji naučni kredibilitet postaje žrtvom njihovog entuzijazma u pogledu tema iz savremene historije imamo i u okvirima bosanskohercegovačke historiografije.

²¹ Kasapović, 2015: 37-38. Ovaj ahistoričan pristup politiku koja je proizvela rat preimenuje u njegovu posljedicu i ključni dokaz njegovog karaktera, što je neodrživa teza.

i šire posljedice, pri tome sve jasnije artikulirajući stav da se naučna objektivnost i željena pretpostavka multiperspektivnosti može postići obaveznim korištenjem izvora različite provenijencije i metodološkom dosljednošću, bez traženja težišta na nivou interpretacije i kretanja čorsokakom traganja za sintezom međusobno isključivih identitetskih narativa, ili još pogrešnije, u traganju za nekim kompenzacijskim nadnarativom. S druge strane, brojem aktera i uticajem značajna je i tendencija u bosanskohercegovačkoj profesionalnoj historiografiji koja se identificira naglašenim nominalnim težnjama ka kritičkom pristupu, uz istovremeno istrajno izbjegavanje svake značajnije, uslovno rečeno “nacionalne” teme, a posebno teme rata, njegovog karaktera i posljedica. Takav pristup nastoji historiju održati sigurnom od infekcije nacionalističkim narativom držeći je u karantinu ekoloških, urbanizacijskih i inih “bezopasnih” tema, po cijenu da je učini sterilnom i potpuno nepotrebnom.²²

Iako smo navedene tendencije obuhvatili vrlo labavim deskriptivnim okvirima, kojima je jedino bilo moguće objediniti po nekoliko individualnih stvaralačkih nastojanja, na šta se, pošteno govoreći, one u suštini svode, i prethodno istakli nepostojanje nekakvog *mainstreama*, ipak su, prvenstveno u odnosu prema mogućnosti susreta s uspostavljenim identitetskim narativom, kao važnim i djelotvornim samoregulirajućim agensom, primjetna i dalja preispitivanja pristupa i tendencije traganja za novim putevima, zasnovana na pretpostavljenoj misiji, na drugačije definisanom “višem cilju”. Promišljaju se mogućnosti historije čiji rezultat neće biti nužno nacionalizam i koja bi svoj smisao pronašla u konstruktivnom suočavanju s prošlošću u funkciji izgradnje mira.²³ Ili se smisao historiografije vidi u dekonstrukciji historijskog pamćenja, o čijim trima sastavnicama je prethodno bilo riječi, i njegovoj ponovnoj izgradnji i postavljanju “na zdrave, univerzalne i humanističke osnove” u misiji stvaranja bolje i mirnije budućnosti.²⁴

²² Brojčano malu skupinu bosanskohercegovačkih historičara koji se javljaju s temama iz savremene historije u funkciji ovog izlaganja, a u vezi s prethodno izloženim opisima tendencija, nije nužno pomenice klasificirati. Za one koji imaju interesa za takvu klasifikaciju to će obaviti i naslovi radova iz dostupnih bibliografija.

²³ “Neželjena povijest traži svoje historičare, ona ne može čekati da prođe trideset, četrdeset ili pedeset godina kako bi *vremenska distanca* bila bedem koji će nas zaštititi od *izlaganja* svemu onome što sa sobom nosi izlazak iz zone konformizma, mitovi i narativi koji su nas jednom (zar samo jednom?) odveli u rat ne samo da žive tu oko nas već su u mnogim slučajevima postali nova ishodišna tačka oko koje se kreira novi sistem vrijednosti u našim društvima, a koji bi da nas drži u vječito vrućem *hladnom ratu*.” (Novalić, 2017)

²⁴ Ove vizije, čak i kada su dobronamjerne, uglavnom su zasnovane na suženim pretpostavkama društvene stvarnosti. Sabina Veladžić historijsku svijest reducira samo na produkt obrazovnog sistema, potpuno apstrahujući mehanizme kulture sjećanja i neposredno historijsko iskustvo, a dobrim dijelom i historijsku nauku, koja ipak ima ograničenja u pogledu uticaja na proces nastave historije, kada pre-

U ovom kratkom izlaganju nećemo se upuštati u ocjene perspektiva, mogućih pravaca i potencijalnih dometa daljeg razvoja bosanskohercegovačke historijske nauke unutar naznačenih i eventualnih drugih tendencija. Njihove karakteristike i međusobne razlike smo u vrlo širokim crtama naznačili isključivo u odnosu na pitanje karaktera posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini. U tom smislu slobodni smo primijetiti tek da, s koje god polazne pozicije krenemo u avanturu istraživanja ove historijske teme, i kakav god smisao tom istraživanju unaprijed pokušamo odrediti, ako ga želimo zasnovati na objektivnom pristupu, ne možemo relativizirati temeljne zahtjeve nauke kojom se bavimo. Metodološki ispravan pristup dostupnim i vjerodostojnim izvorima, utvrđene i provjerljive međunarodno-pravne i historijske činjenice, obavezuju nas na korektnu interpretaciju i racionalne zaključke i kada je u pitanju utvrđivanje karaktera rata vođenog od 1992. do 1995. godine, makar se to, u formalnom smislu, podudaralo sa stavovima jednih i kosilo sa stavovima drugih identitetskih narativa, i makar ne otvaralo vedre vidike u pogledu pacifikacije bosanskohercegovačke budućnosti. Historičari pojedinačno možda i imaju, ali historija kao nauka, u stvari, i nema drugog izbora.

Zaključak

Agresija je u međunarodnom pravu jasno definirana u decembru 1974. rezolucijom Generalne skupštine UN-a. U svakoj od teoretski utvrđenih faza oružane agresije, koje bez izuzetka podrazumijevaju široku upotrebu državnih moći, utvrđivanje postojanja zločina izuzetno je složeno pravno pitanje, dodatno komplicirano pratećim političkim konotacijama. U postkonfliktnim društvima, poput savremenog bosanskohercegovačkog društva, cjelokupni problem je mnogo složeniji. Razmotrili smo u kojim se smjerovima vaga vrijednosnih prosudbi pomicala kada je u pitanju karakter rata koji je trajao od 1992. do 1995. od kraja rata do danas. Za različite tendencije stavova prema ovom problemu u historiografijama Bosne i Hercegovine i njenih susjeda, naveli smo opisne okvire i istaknuli glavne karakteristike i razlike među njima.

ferira orijentaciju evropske administracije da “historijsku svijest, odgajanu unutar obrazovnog sustava, utemelje na diskursu o multiperspektivnosti, empatiji, poštovanju rastuće kulturne raznolikosti evropskih društava te nužnosti kritičkog odmaka od ksenofobnih, monoperspektivnih, mitoloških i huškačkih tumačenja kolektivne povijesti” i zaključuje da se takva nastojanja “mogu doimati kao metanarativna dogma, ali drugog nam izlaza nema” (Veladžić, 2017).

Historiography and the question of the Character of the 1992–1995 War in Bosnia and Herzegovina

Conclusion

Aggression was clearly defined in international law in December 1974 by a resolution of the UN General Assembly. In each of the theoretically established stages of armed aggression, which, without exception, imply the widespread use of state power, determining the existence of a crime is an extremely complex legal issue, further complicated by the accompanying political connotations. In post-conflict societies, such as contemporary Bosnian-Herzegovinian society, the whole issue is much more complex. We considered in which directions the scale of value judgments shifted regarding the character of the war that lasted from 1992 to 1995 from the end of the war to the present. For different tendencies of attitude towards this issue in the historiographies of Bosnia and Herzegovina and its surroundings, we have indicated descriptive frameworks, highlighted the main characteristics and differences between them.

Literatura

- Ančić, M. (2004) Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini, *Časopis za suvremenu povijest* 36 (1), Zagreb, 293-329.
- Antić, Č. i Kecmanović, N. (2016) *Istorija Republike Srpske*, NIP Nedeljnik, Beograd.
- Babić, A. (1995) *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo.
- Bakić, J. (2011) *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Službeni glasnik – Filozofski fakultet, Beograd.
- Bugarel, K. (2004) *Bosna: anatomija rata*, Fabrika knjiga, Beograd.
- Dašić, D. (2011) Neki unutrašnji i međunarodni aspekti krize i raspada Jugoslavije, u: Knežić, B. i Ćirić, J. (prir.), *20 godina od razbijanja SFRJ* (159-182), Institut za uporedno pravo, Beograd.
- Donia, J. R. i Fine, V. A. J. (1995) *Bosna i Hercegovina: tradicija koju su izdali*, FAMA, Sarajevo.
- Hodžić, R. (2017) Haški sud i pomirenje: godine koje su pojeli zločinci, *Peščanik*, 16. 11. 2017. Dostupno na: <http://pescanik.net/haaski-sud-i-pomirenje-godine-koje-su-pojeli-zlocinci/> (17. 11. 2017).
- HE (1999) agresija, u: Brozović, D. (ur.) *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=864>.
- Kasapović, M. (2015) Bosna i Hercegovina 1992–1995: građanski rat, izvanjska agresija ili oboje?, *Politička misao* 52 (2), Zagreb, 37-61.
- Kuljić, T. (2004) Kultura sećanja: istorijat, *Tokovi istorije* 1–2, Beograd, 123-155.
- Lovrenović I. i Imamović, M. (1992) *Bosna i njezin narod. A, Bosna i Hercegovina milenij kontinuiteta*, Oslobođenje, Sarajevo.

- Lučić, I. (2013) *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, Despot Infinitus, Zagreb.
- Marijan, D. (2004) Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.–1995.), *Časopis za suvremenu povijest* 36 (1), Zagreb, 211-247.
- Marijan, D. (2018) *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Nazor, A. (2017) Osvrt na dio sadržaja čitanke *Wars, Divisions, Integration 1990–2008* koji se odnosi na rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, *Časopis za suvremenu povijest* 49 (2), Zagreb, 343-357.
- Novalić, N. (2017) Željani historičari za neželjenu povijest, *CNA*, 7. 11. 2017. Dostupno na: <https://nenasilje.org/2017/zeljeni-historicari-za-nezeljenu-povijest/>
- Omerspahić, Z. (2009) Pravno-političko određenje pojma agresije, *Znakovi vremena* 12 (45/46), Sarajevo, 136-151.
- PRBiH (1992) *Platforma za djelovanje Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima*, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, 26. jun 1992. Dostupno na: <http://icr.icty.org/bcs/>.
- Redžić, E. (1993) *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Djela 71, Odjeljenje društvenih nauka 40, ANUBiH, Sarajevo.
- Redžić, E. (1998) Agresija na Bosnu i Hercegovinu i historijska nauka, *Dijalog, Časopis za filozofiju i društvenu teoriju* 1, Sarajevo, 57-71.
- Rujanac, Z. (2017) *Kratka historija Bosne i Hercegovine za period 1990.–1995.*, Udruženje boraca “Dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja” Općine Stari Grad, Sarajevo.
- Sadikovich, J. J. (2008) Franjo Tuđman i problem stvaranja hrvatske države, *Časopis za suvremenu povijest* 40 (1), Zagreb, 177-194.
- Simović, M. N. i Simović, V. M. (2013) Agresija u međunarodnom krivičnom pravu, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka* 3 (3), Banja Luka, 172-183.
- Šadinlija, M. (2013) *Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine 1986–1992*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Šunjić, M. (1996) *Bosna i Venecija (odnosi u 14. i 15. stoljeću)*, HKD Napredak, Sarajevo.
- Tepić I. i Džanić, A. (red.), (1994) *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja II svjetskog rata*, ŠVK OSRBiH, Sarajevo.
- Veladžić, S. (2017) Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, *Oslobodjenje*, Kultura, 24. 10. 2017. Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/o2/kultura/jugoslavija-u-istorijskoj-perspektivi>.